

בין חשדנות לחדשנות

תגובה למאמרו של הרב יובל שרלו, אקדמות ז'

מאיר דוט

א.

למקרא פתיחת מאמרו של הרב יובל שרלו באקדמות ז' התעוררו בלבי תקוות שהנה לפנינו, סוף-סוף, גישה חדשה ומרעננת בנושא ההתחדשות הדתית. קיוויתי כי יתעורר דיון ציבורי בכל היבטי הבעיה, הן בסכנות האורכות בכל דרך חדשה המתמודדת עם מסורת ישנה והן בנוקיהם של הקיפאון השמרני ושל ההתבצרות בפורמליזם דתי-הלכתי האופיינית לגישה השמרנית החרדית. אודה על האמת, יותר מכול ציפיתי לאמפטיה כלפי הכאב שנושא בלבו הדתי-המודרני בבקשו לחבר את התורה לחיים; זהו כאב קיומי של אדם, הרואה את מכלול התופעות האנושיות במדע, באמנות ובמוסר הטבעי כרלוונטיות לחייו, שהרי עולמות אלה מוטמעים בתוכו יחד עם מסורת אבותיו, עם אמונתו בבורא ועם דבקותו בתורתו ובמצוותיה.

עיקר המצוקה נובע מן התחושה שנושאי המסורת רואים את עצמם פטורים מכל דיון ביקורתי, עד שנדמה לפעמים כי דבקות במסורת פירושה ויתור מראש על כוח התבוננות עצמאית והתנכרות לכל קני מידה של ערכי אנוש. הפסוק "כי עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה" (דברים, ד', ו'), המובא בתורה כקביעה המוצגת על ידי גויי הארץ, הוא בעיני הוכחה מופתית שהניסיון האנושי להבין את התפיסה ההגותית היהודית יחד עם זו הנורמטיבית אינו זר לבינת האדם, ואולי להפך! זו בעצם דרישה דתית עמוקה, וכך אמנם הבין זאת הרמב"ם בספרו **מורה נבוכים** (ג', ל"א).

ב.

הרב שרלו מציג במאמרו דוגמאות לקריאות המושמעות תכופות בציבור, אשר מבקשות שינוי

בחיים הדתיים: בדגשים, בנורמות, ומעל לכול בהשקפת עולם המכוננת את מעשיו של האדם הדתי והקובעת את אופן ראייתו את עבודת ה', שלה הוא מחויב. הניסיון ההיסטורי של מאבקים אידאיים דתיים לימד אותנו להתייחס בזהירות רבה ובחשדנות לכל תופעה המוצגת כהתחדשות דתית, שעלולה חלילה להיות פריקת עול במעטה אידאולוגי מתוחכם. ואכן, הרב שרלו דואג להזכיר לנו פעמים מספר לאורך מאמרו כי כל התחדשות דתית היא חשודה ועליה להביא ראיה לטוהר כוונתה. התמונה הקרובה ביותר, לדעתו, לדרישות ההתחדשות היא של חטא העגל, המראה כיצד חוויה דתית עצומה מובילה בעצם לעבודה זרה. ללמדך שחוויה רליגיוזית סובייקטיבית עלולה להוביל להיפוכה של עבודת ה', ומשיאה של התרוממות רוחנית עלולים להגיע להשחתה דתית וליציאה מחוץ לגבולות האמונה היהודית. "מי יכול להעיד ומי יוכל לשפוט אם מקור הקול הפנימי הדובר הוא היצר הטוב או הקול דווקא קולו של השטן?" (עמ' 104), שואל הרב שרלו את שאלתו, ובכך הוא מקווה לערער את ביטחונם העצמי של תובעי השינויים, אשר צצו בזמן האחרון בחוגי הציונות הדתית ואשר גרמו לו לשבת לכתוב את מאמרו זה.

ג.

אחד הנושאים שהרב שרלו מתייחס אליהם בהרחבה במאמר הוא סוגיית הגילוח בחול המועד. שורשו של הדין נעוץ בגזרת חז"ל, האוסרת גילוח בחולו של מועד כדי "שלא ייכנס מנוול לחג". גזרה זו יכולה להיחשב כדאגה אבהית למראהו של היהודי, שיהיה מסודר וחגיגי בהתקדש החג, וכדי להאיץ בו לעשות את זקנו ושפמו לפני כניסת החג, אסרו עליו להתגלח בימי חול המועד. לכאורה, יכולים פוסקי הדור להתעלם מכל דרישה לתיקון הגזרה, שהרי אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין אלא אם כן גדול ממנו בחוכמה ובמניין (על חלות כלל הלכותי זה ראה מאמרו של הרב פרופ' אליעזר ברקוביץ בספרו **ההלכה כוחה ותפקידה**, ירושלים 1981, עמ' 166 - 198). ברם, את השאלה, אם במקרה של אדם המקפיד להתגלח לפני כניסת החג יש גזרת חכמים או לא, ניתח בהרחבה **בתחומין**, ב', הרב יצחק פחה, ופירט במאמרו את יסודות ההיתר, ולדעתו "מי שנוהג היתר יש לו על מי לסמוך". ייתכן שהרב שרלו דוחה פסק זה, אך מכל מקום ייחוס הטענה של התחדשות דתית למגלח בחול המועד נראה מוזר במקצת.

בניסיון להבין את טיעונו של הרב שרלו, אפשר, אולי, לייחס למקל בגילוח קריאת תגר על הגזרה. מכאן, אולי, שיש להציב את טוהר כוונותיו של המתגלח בחול המועד במוקד הסוגיה: מה הכלי לקבוע כי מי שמתגלח בחול המועד עושה זאת בשל כבוד המועד ולא מכוח הסתייגותו ורצונו שלא יזהוהו כאדם מאמין? (עמ' 104)

ההנחה המסתתרת מאחורי הטענה שאכן יש בזיפי הזקן של חול המועד הכרזה אמונית ומאחורי הפנים המגולחות מסתתרת פנימיות קלת-דעת של בריחה מייעוד דתי, היא תולדה של החצנה דתית המקובלת מאוד בעולם החרדי ואף הולכת וכובשת לה לבבות בחוגים הציונים-דתיים, עד שאפילו גילוח בחול המועד נתפס כאבן-בוהן לאמונה. אמנם הרב שרלו מכיר בעובדה שאותה גזרה "שלא

יכנס מנוול לחג" גורמת לניווול בחולו של מועד ושל החג האחרון, אלא שהוא מטיל את חובת ההוכחה על כתפי "פורץ הגדר" הטוען טענת התחדשות דתית; דווקא ממנו הוא דורש לעצב את תוכנו של החג על ידי יגיעה בתורה, ולא חלילה בהשתקעות בעצלות, או גרוע מכך - במלאכות של חולין. כל זה בא ללמדנו עד כמה חייבים בבדיקה מבקשי החידושים ודורשי התאמת ההלכה לרוח הזמן.

דוגמה אחרת, רלוונטית יותר, היא ההתרסה הנשמעת נגד הדגש המופרז בריטואליים דתיים ובהבלטה של מצוות שבין אדם למקום, ואילו ערכי היסוד של מצוות בין אדם לחברו מונחים זנוחים. הרב שרלו אינו חוסך את שבט ביקורתו מהטוענים בשם "צדק חברתי ועל בניית חברת חסד" (עמ' 111), המשתמשים, לדעתו, בטענות של "עלה תאנה המכסה את ערות אי ההליכה בדרכי ה' ובמצוות שבין אדם למקום" (שם). הוא מפנה אצבע מאשימה כלפי המטיפים למוסר הנביאים ובו בזמן נמנעים מלקבל על עצמם התחייבויות אישיות בתחום זה, כגון מעשר כספים לחומרה, טיפול אישי בחלכאים ובנדכאים, ויתור על משכורת מופרזת ועוד. זוהי לדעתו דוגמה מצוינת למצב, שבו הקריאה להתחדשות דתית משמשת תואנה להתנערות ממצוות ואין בה דבר מתום הכוונה, וודאי שאין בה משום התחדשות דתית של אמת.

ד.

בנסותו להתחקות אחר מקור הדרישות להתחדשות דתית, הרב שרלו מגיע למסקנה שהבעיה נעוצה

בגישה הביקורתית שהשתרשה בכל שטחי חיינו ואשר מאיימת לשלוח יד גם בנורמות ההלכתיות המקובלות. השיטה הביקורתית, ומתיחת ביקורת באופן כללי, קשורה, לדעת הרב שרלו, גם בעמדה נפשית. העיון הביקורתי אינו מניח את המבקר בלתי נגוע ביחס לדת ולמסורת. שיטה זו בהכרח מציגה את מושא הביקורת בעמדה נחותה מחד גיסא, ומעצימה את אישיות המבקר מאידך גיסא, והתוצאה היא הסרת מעטה הקדושה מכל עניין שבמסורת ובהלכה. הגישה הראויה לדעתו היא השיטה ההרמונית המבקשת את המשותף וחותרת למיזוג השיטות השונות. כך מובטח יחס של ענווה ושל כיבוד תלמידי חכמים וממילא גם יחס נאות למסורת הדורות:

בתהליך שבו האדם בוחן ושופט את ערכיו הדתיים, עלולה העמדה הביקורתית המשווה והשופטת להביאו לריחוק נפשי מן התחייה הדתית ולהיהפך לכלי להאדרת עוצמת האדם (עמ' 113).

אם כן, דרכו של הרב שרלו להילחם בביקורת איננה, בתשובות ישירות, כי אם באמצעות פסילת הגישה הביקורתית מעיקרה.

**הרב שרלו מגיע
למסקנה שהבעיה
נעוצה בגישה
הביקורתית
שהשתרשה בכל
שטחי חיינו ואשר
מאיימת לשלוח יד גם
בנורמות ההלכתיות
המקובלות. לדעתו,
העיון הביקורתי אינו
מניח את המבקר
בלתי נגוע ביחס לדת
ולמסורת**

שיטה זו מזכירה את גישתו ה'מוסרית' של הרב דסלר (עיין במכתב מאליהו ובעיקר במאמרו "מבט האמת" ובנדון זה ראה גם במאמרי "סמכותם של חכמים במשנתו של הרב דסלר", שהתפרסם בספר בין סמכות ואוטונומיה במסורת ישראל, תל אביב 1997), שפיתח את תפיסתו החינוכית כמנוגדת לחקירה פילוסופית ולביקורתיות. כמו הרב דסלר כך גם הרב שרלו רואה בגישה הביקורתית כלפי המסורת חולשה דתית. ברם, עדיין קיים הבדל מתודי בין השניים: הרב דסלר נלחם בביקורתיות באמצעות 'אמונת חכמים', שבהעדרה הוא תולה את חולשת הדור, ואילו הרב שרלו מגייס את ההלימה החברתית כדי להוכיח את שיטתו. לטענת הרב שרלו קיים מתאם בין החוגים הדורשים התחדשות דתית לבין רמת שמירת המצוות של חוגים אלה. לדעתו, קיים "קשר הפוך בין המקומות שבהם קוראים להתחדשות דתית לבין טיב כיסוי הראש ומשמעותו" (עמ' 115). זו כמובן פסילה גורפת וספק אם אפשר להוכיחה ברמת הכלל, ובכל מקרה אין היא אומרת דבר על הפרט המבקש את ה' באמת ובתמים אשר נתון בדיסוננס הכרתי ומוסרי לנוכח דרישות דתיות מסוימות. בגישתו של הרב שרלו יש משום יצירת תחושת זרות וניכור לאמת הפנימית של האדם, ותוצאותיה החינוכיות עלולות להרחיק במקום לקרב.

ה.

ביקורתו של הרב שרלו אינה פוסחת על ביטאונים אחדים המייחדים תשומת לב להתחדשות דתית. לדעתו ביטאונים אלה גורסים כי העולם הדתי עומד על שלושה דברים: מעמד האישה, אוטונומיה אישית מול סמכות רבנים ופשרנות מדינית (עמ' 117 - 118). לדבריו, ביטאונים אלה מצמצמים את מהות הקשר שבין אדם לאלוקיו לתוך דיון הממוקד רק בנושאים אלה ומתעלמים מן העיקר, שהוא ציות, כיבוד חכמים וכיוצא באלה. בלי להיכנס לוויכוח אם אכן הביטאונים האלה עוסקים רק בנושאים אלה, קשה לי במיוחד הקביעה הלא בדוקה והלא נכונה של הלימה רעיונית בין שמאלנות מדינית לבין הדרישה להתחדשות דתית, משל רק שמאלנים חשים בסתירה שבין התורה לחיים. כמי שייסד שני ביטאונים העוסקים דרך קבע הן בחשיבה דתית והן בהתחדשות דתית במשך כעשור שנים ("גיליון" ו"דעות"), אני יכול להעיד עד כמה אנחנו מתרחקים מכל נושא העוסק בוויכוח פוליטי על ארץ ישראל ועד כמה יגענו לשכנע את קהל קוראנו להפריד בין דעותיהם הפוליטיות לבין השקפת עולמם הדתית. ואולם כדי לא להשתמש בעדותי האישית, שאולי נוגעת בדבר, יש לי דוגמה הפוכה, מעניינת מאוד, שאני שמח להביא אותה לידיעת הציבור בבחינת פריעת חוב לאיש יקר שהלך לעולמו מכבר. הרב ד"ר מנחם עמנואל הרטום ז"ל פרסם עד ראש השנה תשנ"א, כתב עת בשם 'תורת חיים', והוציא במשך 36 שנה, 132 גיליונות

**דרכו של הרב שרלו
להילחם בביקורת
איננה בתשובות
ישירות, כי אם
באמצעות פסילת
הגישה הביקורתית
מעיקרה. בגישתו יש
משום יצירת תחושת
זרות וניכור לאמת
הפנימית של האדם,
ותוצאותיה החינוכיות
עלולות להרחיק
במקום לקרב**

בשפה העברית ובשפה האיטלקית. בכתב העת נדונים כל נושאי ההתחדשות הדתית: מסמכות

**שרבוב 'פשרנות'
מדינית' לנושאי
מעמד האישה והציות
לחכמים אינו מקרי.
יש בכך גישה
סימפטומטית של
חוגים מסוימים
המבקשים לנצל את
סלידתו של רוב
הציבור הדתי
מ'פשרנות מדינית'
כדי להרחיקו מדיונים
בנוגע להתחדשות
דתית, שבהם הוא
יכול למצוא קרבה
נפשית רבה**

חכמים ועד בעיות חברתיות מעיקות, ובמיוחד הוא היטיב לזהות את הסכנה הלאומית שבהקצנה דתית. יחד עם פתיחות רעיונית בתחום הדתי היה הרטום ז"ל קנאי לארץ ישראל השלמה והיה מקורב לחוגים פוליטיים ימניים מובהקים. ללמדך, שאין מתאם הכרחי בין הדעות הפוליטיות ובין הדרישה להתחדשות דתית. דוגמה נוספת היא עיתון 'נקודה' של היישובים ביהודה ושומרון, שוודאי אינו חשוד על 'פשרנות מדינית', אשר פרסם בשנים האחרונות כמה מאמרים על מעמד האישה ונושאים אחרים הקוראים להתחדשות דתית. כך שטענתו זו של הרב שרלו רחוקה מן האמת, והתביעה להתחדשות דתית אינה בלעדית לחוגים מסוימים בעלי גוון פוליטי זה או אחר.

ועוד הערה קטנה בנדון: שרבוב 'פשרנות מדינית' לנושאי מעמד האישה והציות לחכמים אינו מקרי. יש בכך גישה סימפטומטית של חוגים מסוימים המבקשים לנצל את סלידתו של רוב הציבור הדתי מ'פשרנות מדינית' כדי להרחיקו מדיונים בנוגע להתחדשות דתית, שבהם הוא יכול למצוא קרבה נפשית רבה.

1.

מאמרו של הרב שרלו אינו מנסה כלל לענות על השאלה מהי התחדשות דתית רצויה - אם היא בכלל רצויה - אלא מנסה לתייג את כל מבקשי החידושים כרפורמים, רחמנא לצלן. יש בכך משום חמצה ואולי אף גרימת נזק לרעיון הציות ושמירת המסורת שלו שותפים רבים. שורת ההיגיון נותנת כי כאשר ניגשים לנושא כה טעון, יש לגשת עם קצת יותר כבוד כלפי מושא הביקורת, ולא לבטל מראש את מניעיו.

בעמוד השני של המאמר מתמצת הרב שרלו את עמדתו:

נקודת המוצא לכל דיון בנושא של התחדשות דתית צריכה להיות שמרנות ושמירת מסורת ישראל ללא נכונות למפנה וההתחדשות, המוציא מחברו עליו הראייה... (עמ' 102, ההדגשה שלי, מ"ר).

גישה זו הרי פוסלת את ההתחדשות ממנייה וביה, אם כן, מה הטעם להתדיינות? ! וחבל שכך, שהרי מתוך דוגמה אחת חיובית השייכת למציאות העכשווית - אם יש כזאת - יכולנו ללמוד לא פחות ממה שלמדנו מכל שפע הדוגמאות השליליות. למרות זאת אין ברצוני לטעון שהבחנותיו וחשדותיו ביחס למבקשי ההתחדשות אינם במקומם, נהפוך הוא. חשדנות הכוונות צריכה להיות יסוד לכל מבקשי ה', שהרי כבר לימדונו בעלי המוסר, שיש ויצר הרע נוהג להתלבש אף בתוך מצוות והאדם

מתפתה לעתים לעשות מעשה במעטה של מצווה אף על פי שיסודו אנוכיות, רדיפת כבוד ושאר מידות רעות, ואין אדם ניצול מהם אלא אם כן הוא בודק את עצמו שבע בדיקות ואולי אף יותר. כפיא של מאמרו הרב שרלו מגיע למסקנה שהמבחן היחיד לטוהר כוונות הוא מבחן הריח, "זהו ריח תלמוד תורה וההקפדה במצוות, העירנות האינטלקטואלית והריגוש הילדותי, הסגנון העדין והחיפוש אחרי האמת הפנימית" (עמ' 121). על אף מאמציו ליצור הבחנה בין התחדשות דתית לבין רפורמה הוא מגיע בסופו של דבר לגישה סובייקטיבית הקשורה לא במעט בטעמו האישי. הקורא הנבוך עלול להיוותר בתחושה מעיקה שאין חדש תחת השמש בנוסח המוטו שהרב שרלו בחר למאמרו, "אל תאמר מה היה שהימים הראשנים היו טובים מאלו כי לא מחוכמה שאלת על זה" (קהלת, ד', י').

ז.

כאמור, לדעת כותב המאמר, הטענות הנשמעות בקרב הציבור הדתי להתחדשות דתית הן מעטה אידאולוגי לרצון להקל עליו את עול חומרת ה'שולחן ערוך'. מכאן קצרה הדרך להאשמת ציבור זה ברפורמיות. כאיש הצינונות הדתית הקורא את המאמר - ומי פרט לציבור זה אכן יקרא אותו בעיון?! - אני תוהה: האין בחברה שלנו אף מופת של התחדשות דתית ראויה? האם ההתחדשות הדתית החיובית האחרונה, אליבא דהרב שרלו, היא תנועת החסידות אשר חתמה בכך את עידן השינויים הלגיטימיים שעדיין עומדים במבחן הזמן? יש לקבוע בצער כי המחבר לא ראה לנכון לעסוק בתנועה שממנה הוא בא, שבערוגתה צמח, ושעל ברכיה חונך. הצינונות הדתית מהווה בעצמה פרדיגמה להתחדשות דתית בכך שהיא כוללת הן תאולוגיה מתחדשת והן פרקטיקה מעשית חדשה של תורה ועבודה. תנועה זו מבשרת חיבור מחודש בין התורה לבין החיים, ומתמודדת עם מרב התופעות הארציות האנושיות ששלומי אמוני ישראל הדירו עצמם מהן, אם בשל חומות האבן אם בשל חומות הלב. מתגנב ללבי החשש שבעל המאמר אינו מכיר בנוסח ומבקש להתעלם מתופעה זו, אם מפאת הצלחתה אם מפאת כישלונה: הצלחתה בקריאת ההתחדשות של "המרד הקדוש" שהוצבה כלפי מסורת קפואה שאינה מאמינה ביכולת היהודים ליטול את גורלם בידם. וכישלונה בכך שחלק גדול מרבניה המובהקים של הצינונות הדתית כיום רואים בגישה החרדית את הדרך האוטנטית בעבודת ה' ואין הם דורשים עוד את משנת תורה ועבודה כחלק מכוון לתפיסת עולמם הדתית. הגיעו הדברים לידי כך שגם מלחמתם בחילון נעשית ממש בשיטות שבהן השתמשו רבני הגולה במאבקם במודרנה במאה ה-19. דווקא בדור בעל מודעות עצמית כדורנו חייבים להפעיל שיטת הידברות שונה בניסיונו להילחם נגד החילון, לנסות שיח חדש היודע להתמודד עם החוץ ואינו נרתע ממגע עם אידאות זרות, שאם לא כן

**הצינונות הדתית
מהווה פרדיגמה
להתחדשות דתית.
דווקא בדור בעל
מודעות עצמית
כדורנו חייבים לנסות
שיח חדש היודע
להתמודד עם החוץ
ואינו נרתע ממגע עם
אידאות זרות, שאם
לא כן לשם מה קיימת
הצינונות הדתית!?**

לשם מה קיימת הציונות הדתית? ! הניסיון להילחם בהתחדשות דתית על ידי תיוגה כרפורמה לא ירתיע איש. אולי הוא רק יעורר מחדש את ניצני הקנאות הדתית שלתומגו חשבנו כי אנחנו, אנשי הציונות-הדתית, נקיים ממנה.